

De mythe van het gastvrije België. Belgisch nationalisme en herinneringen aan een gastvrij verleden in de negentiende eeuw en vandaag

door

Liesbeth VANDERSTEENE

1. HET GASTVRIJE BELGISCHE VERLEDEN : WERKELIJKHEID OF HISTORISCHE MYTHE?

In het kader van Europalia 2000 was in Brussel de groots opgezette tentoonstelling *Brussel : kruispunt van culturen 1800-2000* te zien.¹ Het ambitieuze voornemen van de expositie was – ik paraphraseer een promotiebrochure – *een overzicht te bieden van het Brusselse cultuurleven zoals dat sinds de vroege negentiende eeuw is ontstaan en gegroeid dankzij de aanwezigheid van talrijke emigranten, en dit door het bijeenbrengen van betekenisvolle werken van en documenten over de vele vreemde prominenten, intellectuelen en kunstenaars die in Brussel verbleven, exposeerden en publiceerden*. Belangrijke achterliggende idee was dat Brussel zich dankzij zijn gastvrijheid en openheid kon ontwikkelen tot een multicultureel wereldcentrum van formaat, in de woorden van de promotiebrochure : de “hoofdstad van Europa”, pleisterplaats van “een gemeenschap van zakenlui, diplomaten en journalisten die enkel door die van Washington overtroffen wordt”.² Daarbij werd veel nadruk gelegd op de rol die Brussel, en bij uitbreiding België, in de negentiende eeuw zou hebben gespeeld als Europees toevluchtsoord, als vrijplaats, waar intellectuelen en kunstenaars op de vlucht voor autocratische regimes in rust en vrijheid konden werken of van het leven genieten. In dat verband vielen namen van beroemde figuren als Jacques Louis

1. De tentoonstelling werd georganiseerd in het Brusselse Paleis voor Schone Kunsten van 8 september tot 5 november 2000.

2. A. Hustache, ‘Brussel, kruispunt van culturen’, in : *Knack Special* (losse bijlage bij Knack, 6.9.2000), pp. 2-3, p. 8.

David, Joachim Lelewel, Karl Marx, Alexandre Dumas, Victor Hugo, Charles Baudelaire, Gustave Courbet.³

Dit is het algemeen gekende en door sommigen ook gekoesterde beeld van België als liberaal en gastvrij asielland. Nochtans kost het de historicus vandaag weinig moeite om daar meteen enkele minder gastvrije episodes of feiten tegenover te stellen in verband met het verblijf in België van deze beroemdheden – episodes of feiten waaraan de tentoonstelling in Brussel niet herinnerde.

Er waren bijvoorbeeld de opeenvolgende pogingen om Lelewel uit het land te zetten. Ze mislukten alle dankzij tussenkomsten van sympathisanten in hoge kringen, maar die konden niet vermijden dat Lelewel zelfs nog op late leeftijd, toen niet alleen de meeste aanhangers van het eerste uur, maar ook zijn gezondheid hem al een tijd in de steek had gelaten, nauwlettend in het oog werd gehouden door de Belgische staatsveiligheid, de *Sûreté Publique*.⁴

Er was de intussen grondig bestudeerde uitwijzing van Marx, voorafgegaan door zijn brutale nachtelijke arrestatie en opsluiting. Ook zijn vrouw Jenny werd korte tijd gevangengezet en haar opsluiting veroorzaakte een klein schandaal omdat ze, als dame uit de betere kringen, zou zijn terechtgekomen in een gevangeniscel waarin een paar vrouwen van lichte zeden de nacht doorbrachten.⁵

3. J. Braet, 'De droom van een burgerij' (interview met Robert Hoozee), in : *Knack*, 13.9.2000, pp. 85-88; C. Billen, 'Kruispunt van culturen', in : R. Hoozee, *Brussel. Kruispunt van culturen*, Antwerpen, 2000, p. 24; A. Hustache, op. cit., p. 3.

4. Over het verblijf van Lelewel in België bestaat een vrij uitvoerige literatuur; in 1986 werden er zelfs een internationaal colloquium en een lijvige colloquiumbundel aan gewijd : Th. Wysokinska, *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du Colloque des 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, Centre international Lelewel d'études et d'informations historiques, 1987. Oudere studies in West-Europese talen zijn bijvoorbeeld : C. Merzbach, 'L'émigration polonaise en Belgique après 1830 et 1863', in : *Le Flambeau*, mars 1933, pp. 317-334 en C. Picqué, E. Van Bommel, 'La vie de Lelewel en Belgique', in : *Revue trimestrielle*, 1963, pp. 316-340.

5. Specifiek over de uitwijzing van Marx : B. Andreas, *Marx' Verhaftung und Ausweisung Brüssel Februar-März 1848*, Trier, s.n., 1978 (= *Schriften aus dem Karl Marx Haus*, 22); Th. Basyn, 'L'arrestation de Karl Marx à Bruxelles le 4 mars 1848', in : *La Revue générale*, LXI, 121/8 (1928), pp. 257-274. Over zijn verblijf in België meer in het algemeen, zie bijvoorbeeld : Th. Basyn, 'Karl Marx à Bruxelles 1845-1848', in : *La Revue générale*, LX, 118/6 (1927), pp. 584-601; E. De Maesschalk, *Karl Marx in Brussel (1845-1848)*, Brussel, Dienst Pers en Publicaties BRT, 1983; J. Kuypers, 'Karl Marx' Belgischer Freudenkreis (1845-1848) : einige Notizen aus Belgischen Archiven', in : *International Review of Social History*, VII (1962), 3, pp. 446-458; idem, 'Les liens d'amitié de Karl Marx à Bruxelles (1845-1848)', in : *Socialisme*, X (1963), 58, pp. 410-421; L. Piérard, 'Karl Marx à Bruxelles', in : *L'Europe nouvelle*, 4.10.1924, pp. 1332-1334; F. Sartorius, 'L'Association démocratique (1847-'48)', in : *Socialisme*, XXIII (1976), 135, pp. 250-268; 136, pp. 355-372; H. Schlechte, 'Karl Marx und sein Wirkungskreis in Brüssel. Dokumente aus Belgischen Archiven', in : *Beiträge zur Geschichte*

Victor Hugo ten slotte, gevlucht uit het Frankrijk van Louis-Napoléon, werd het land twee maal buitengewerkt. De eerste keer, wegens de diplomatiek compromitterende publicatie van *Napoléon le petit* in 1852, gebeurde dat nog vrij discreet, met 'zachte dwang'. Aan zijn tweede uitwijzing, in 1871, die met veel bombastie gepaard ging, kwam een koninklijk uitwijzingsbesluit te pas. Hugo had het gewaagd de overwonnen Parijse *communards* een onderkomen aan te bieden in zijn appartement – een louter symbolische uitnodiging in een krantenartikel, die desalniettemin heel wat 'weldenkende' Belgen tegen de borst stootte. Het parlement stond in rep en roer en enkele Brusselaars gaven lucht aan hun ongenoegen door 's nachts Hugo's ruiten aan diggelen te gooien.⁶

Behalve Lelewel, Marx en Hugo ondervonden ook verschillende andere beroemdheden en een nog veel groter aantal minder illustere figuren aan den lijve dat de Belgische gastvrijheid ook een keerzijde had.

Was België in het verleden dan toch geen mekka van gastvrijheid en asielverlening? Gaat het hier om een zoveelste 'mythe uit de geschiedenis van België'? Het is elk geval veelzeggend dat de keerzijde van de Belgische gastvrijheid tot nu toe nog in geen enkele tentoonstelling of herdenking aan bod is gekomen – het idee er een tentoonstelling aan te wijden heeft inderdaad iets onverkwikkelijks en ook deze bijdrage zal er verder niet meer direct bij stilstaan. Niet de vraag of België in het verleden nu al dan niet uitblonk in gastvrijheid, maar wel het beeld van het gastvrije Belgische verleden staat hier centraal: een clichébeeld, inderdaad een historische mythe.

Het antwoord dat hier op die historische mythe wordt gegeven is geen demystificatie-offensief. Deze bijdrage zoekt dus geen aansluiting bij een vrij algemene en 'trendy' beweging in de he-

der deutschen Arbeiterbewegung, 1966, 1, pp. 101-116; L. Somerhausen, *L'humanisme agissant de Karl Marx*, Paris, Richard-Masse, 1946.

6. Hugo's vertrek in 1852 werd nog niet grondig bestudeerd. Zie: L. Barthou, 'Victor Hugo, Lettres de Bruxelles (1851-1852)', in: *Revue de Paris*, V, 2 (15.1.1898), pp. 225-248; 3 (1.2.1898), pp. 479-500 en *L'Indépendance belge*, 23.4.1887. Over zijn uitwijzing in 1871: J. Garsou, *L'expulsion de Victor Hugo en 1871. Extrait de la Revue catholique des idées et des faits*, Bruxelles, 1935. Meer algemeen over zijn verblijf in België: J. Camby, *Victor Hugo en Belgique*, Paris, E. Droz, 1935; G. Doutrepoint, *Les proscrits du Coup d'État du Deux-Décembre 1851 en Belgique*, Bruxelles, Palais des Académies, 1938 (= *Académie royale de Langue et de Littérature françaises de Belgique. Mémoires*, t. XIV); M.-L. Goffin, *La Belgique vue par Victor Hugo*, Bruxelles, Office de Publicité, 1945 (= *Collection nationale*, 68); P. Wauvermans, *Les proscrits du Coup d'État en Belgique*, Bruxelles, Société belge de Librairie, 1892. Al deze studies zijn in min of meerdere mate verouderd.

dendaagse historiografie, die in België bijvoorbeeld wordt vertegenwoordigd door Anne Morelli's succesvolle en veelbesproken publicatie *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*.⁷ In dit werk worden een twintigtal 'nationale mythen' bijeengebracht, die vervolgens radicaal en ongegeneerd door een gevarieerd gezelschap van historici worden 'rechtgezet'. De nationale mythen zijn volgens Morelli niet meer dan instrumenten in dienst van de politiek, die zich bedient van processen van zelfdefinitie om de machtsverhoudingen en structuren te verantwoorden die haar het best van pas komen. De taak van de historicus is de 'onderliggende' historische werkelijkheid bloot te leggen en zo de mythen te 'ontmaskeren' en voor eens en altijd uit de 'ernstige' historiografie te bannen.⁸

Het (al even trendy) postmodernistisch credo 'elke historiografie is mythografie' ten spijt, blijft vandaag elk weldenkend historicus het er met Morelli over eens dat wetenschappelijke geschiedschrijving geen historische mythen wil produceren of reproduceren en liefst openstaat voor nieuwe, kritische interpretaties van het verleden. Maar wie zich er, zoals Morelli, toe beperkt de mythe uit de vaderlandse geschiedenis weg te gommen, om haar met 'de werkelijkheid' te overschrijven, loopt het risico om met het badwater ook het kind weg te gooien; om nét dat uit het oog te verliezen wat de mythe tot een mythe heeft gemaakt : de belangen en wensdromen van de bedenkers en bestendigers van de mythe, van al wie de mythe in het verleden tot zijn wapen heeft gemaakt. En dat zijn, anders dan Morelli suggereert, niet noodzakelijk altijd alleen politieke machthebbers geweest, die er een instrument van onderdrukking in vonden.⁹

Eerder dan de 'mythe' of het clichébeeld van het gastvrije België te willen ontzenuwen, zou de historicus ernaar moeten streven die mythe te begrijpen, te interpreteren in haar historische context, haar een plaats te geven *in* de geschiedenis, in plaats van haar eruit weg te werken.

Wanneer en hoe is de mythe van het gastvrije België ontstaan? In welke situaties, door wie en met welke bedoelingen en gevolgen

7. A. Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, EPO, 1996.

8. Ibidem, p. 12.

9. Gita Deneckere illustreert dit overtuigend met betrekking tot de mythologische figuur J. Van Artevelde : G. Deneckere, 'De resurrectie van Jacob Van Artevelde in de 19de-eeuwse Gentse arbeidersbeweging. Over het verlangen naar de 'grote man'', in : *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, L (1996), pp. 155-188.

werd en wordt er een beroep op gedaan? Aan welke behoeften beantwoordt ze? Hoe is ze geëvolueerd doorheen de tijd?

Al deze vragen kunnen in deze korte bijdrage natuurlijk niet definitief beantwoord worden; er kan wel aangegeven worden in welke richting de antwoorden best worden gezocht.

2. DE HISTORISCHE WORTELS VAN DE MYTHE : NEGENTIENDE-EEUWSE HERINNERINGEN AAN EEN GASTVRIJ VERLEDEN

Over de oorsprong van de mythe van het gastvrije Belgische verleden is voorlopig nog niet veel bekend. Zeker is dat ze in de negentiende eeuw een veel grotere rol speelde in het publieke leven dan vandaag en dat ze – op zijn minst in hoge kringen – al bestond in de Nederlandse tijd. In 1821 bijvoorbeeld verkondigde een Zuid-Nederlands lid van de Tweede Kamer vol trots dat 'België' sinds mensenheugenis "une terre hospitalière, un lieu de refuge" was, en dat in de toekomst ook moest blijven.¹⁰ Na de onafhankelijkheid was dit soort uitspraken in het Belgische parlement nog veel regelmatig te horen. De Belgische politieke leiders verkondigden graag en vaak dat België het gastvrije land bij uitstek was, dat gastvrijheid de Belgen van oudsher in het bloed zat.

"En tout temps l'hospitalité, en Belgique, fut un droit sacré pour l'étranger et l'histoire atteste que ce droit a constamment été entendu et exécuté de la manière la plus large",

verklaarde een Kamerlid in 1833.¹¹ Een van zijn collega's betoogde in 1854 :

"L'hospitalité [...], je n'ai pas besoin de vous le rappeler, elle est dans nos mœurs, elle est inscrite dans nos glorieuses traditions; nos pères n'ont cessé de la pratiquer..."¹²

De 'beroemde' Belgische gastvrijheid werd niet alleen in het parlement geloofd, maar ook in allerlei (geleerde of minder geleerde) teksten en in de pers. In 1831 had een Gents dagblad het bijvoorbeeld over "une coutume, [...] une foi traditionnelle, [...] un

10. Gendebien (senior); geciteerd naar : J. Stengers, 'Le vocabulaire national dans le royaume des Pays-Bas', in : *Actes du Colloque historique sur les relations belgo-néerlandaises entre 1815 et 1945. Bruxelles 10-12 décembre 1980*, Gand, Erasmus, 1982, pp. 9-28.

11. Doignon; Kamerzitting van 14 augustus 1833, in : *Moniteur belge*, 16.8.1833.

12. de Perceval; Kamerzitting van 21 november 1854, in : *Annales parlementaires. Chambre*, 1854-'55.

culte antique.”¹³ Iedereen leek het erover eens dat onze gewesten zich doorheen de geschiedenis hadden onderscheiden door hun gastvrijheid en met name door een 'lange en gereputeerde Belgische traditie' van genereuze *asielverlening*.

Hoe werden de vele claims op een gevestigde Belgische traditie van gastvrijheid en asiolverlening hardgemaakt? Welke concrete historische feiten of gebeurtenissen haalde men aan? Een systematisch onderzoek van de Belgische parlamentsdiscussies in de negentiende eeuw¹⁴ toont aan dat 'geschiedkundige' toelichtingen bij allusies op de 'traditionele Belgische gastvrijheid' eigenlijk vrij zeldzaam waren. Als ze dan toch werden gegeven, waren ze steeds uiterst beknopt, alsof de enige bedoeling was het geheugen van de lezer of toehoorder even op te frissen. De twee vaakst vernoemde historische gebeurtenissen waren : (1) de Brabantse Blijde Inkomst en (2) de Zuid-Nederlandse ontvangst van de vluchtelingen van de restauratie in de Nederlandse tijd. In de negentiende eeuw werd hier meestal nauwelijks enige uitleg bij gegeven; vandaag is wat extra duiding wellicht niet overbodig.

De Brabantse Blijde Inkomst riep Brabant volgens negentiende-eeuwse bronnen uit tot *land van algemeen asiel*, omdat een van de artikels van dit staatsstuk elke uitlevering verbood. In deze context werd vaak verwezen naar beruchte 'uitleveringsaffaires' uit de late Oostenrijkse tijd die uit dit verbod voortvloeiden.

Het bewuste artikel van de Blijde Inkomst, ook wel het *privilegium de non extradendo* genoemd, kwam reeds voor in de oudste versie van 1356 en bleef gehandhaafd in alle latere versies. Het liet de hertog van Brabant plechtig beloven dat hij niemand die in het hertogdom was gearresteerd over de grenzen ter berechting zou wegvoeren.

“Voirt gheloven wi, soe wat manne gevaen wert bynnen onsen lande van Brabant, dat men dien nyet vuren en sal ghevaen buten onsen lande van Brabant.”¹⁵

13. *Messageur de Gand*, 4.11.1831.

14. Werden nagezien : alle Kamerdiscussies over de vreemdelingenwetgeving of over aspecten van het Belgische vreemdelingenbeleid in de periode 1830-1900.

15. Geciteerd naar J. W. Bosch, 'De sporen van de Blijde Inkomst in de hervormingsplannen van het strafproces op het einde der XVIIIe eeuw', in : *Standen en Landen*, XVI (1958), p. 70 (themanummer over de 'Blijde Inkomste' van 1356). Het Brabantse asiilverleend privilege komt zeer uitvoerig aan bod in G. Macours, *Ne crimina impunita maneat. De achttiende-eeuwse Frans-Zuidnederlandse uitleveringspraktijk*, Kortrijk - Heule, UGA, 1996 (= *Standen en Landen. Wetenschappelijke Bijdragen*, C.). Haast alle bijzonderheden in de tekst zijn aan deze studie

Eerder dan een recht op asiel aan de vreemdelingen, garandeerde dit artikel in 1356 aan de Brabanders dat zij in alle omstandigheden zouden worden berecht door hun 'natuurlijke rechters' en volgens hun eigen wetten en gebruiken. De regeling gold voor uitleveringen naar de andere Zuid-Nederlandse vorstendommen en naar 'het buitenland' en bleef tot de Franse tijd levend recht, tot groot ongenoegen van de Spaanse en vooral de Oostenrijkse regeerders, die er steeds meer een hinderlijke aantasting van hun gezag in zagen. De eerste ernstige conflicten lijken te dateren uit de zeventiende eeuw; voordien waren de grensoverschrijdende misdaadbestrijding en uitlevering eerder uitzonderlijk. Daarbij kwam nog dat de Staten van Brabant, die als enige interpretatoren van de constitutie de exclusieve bevoegdheid hadden om voor ernstige misdrijven een uitzondering op de algemene regel toe te staan, zich steeds onverzettelijker opstelden¹⁶ en zo toelieten dat Brussel zich volgens sommigen ontwikkelde tot een "repaire des gens suspects de toute nation".¹⁷

Dit alles betekent niet dat elke vreemde voortvluchtige in Brabant ongestoord asiel kon genieten. In tegendeel: in de regel werd een verdachte om wiens uitlevering werd gevraagd indien mogelijk gearresteerd, en vaak bleef hij maanden-, soms zelfs jarenlang zonder enige vorm van proces opgesloten. Om kosten te besparen, werd hij uiteindelijk meestal weer vrijgelaten, maar dan meteen ook uitgewezen. Soms was de druk op de regering in Brussel zo groot dat ze besloot om de Blijde Inkomst naast zich neer te leggen. De verdachte werd dan onmiddellijk na zijn arrestatie heimelijk weggevoerd naar een plaats buiten Brabant, vanwaar uitlevering wel mogelijk was, of binnen de Brabantse grenzen in het

ontleend. Zie ook G. Van Dievoet, 'L'empereur Joseph II et la Joyeuse Entrée de Brabant. Les dernières années de la constitution brabançonne', in: *Standen en Landen*, XVI (1958), pp. 87-140 en N. De Pape, *Traité de la Joyeuse Entrée*, Malines, P. J. Hanicq, 1797; A. Visschers, 'De la jurisprudence criminelle en Belgique avant 1789. Deuxième article. Règne de Joseph II', in: *Revue belge*, II (1835), pp. 379-410.

16. Het hek was helemaal van de dam nadat Holland in 1682 tot groot schandaal een zekere Balthasar Lievens had geëxecuteerd zonder hem de bijstand van een katholiek priester te gunnen, terwijl de man precies onder die voorwaarde was uitgeleverd. Gedurende de volgende decennia wezen de Staten alle aanvragen tot uitlevering categoriek af. Zie hierover G. Macours, op. cit., pp. 121-122. In de oudere studie van A. Visschers, op. cit., p. 404, is desalniettemin sprake van minstens één uitwijzing na het geval Lievens, in 1692 (naar Holland nota bene!).

17. Bijvoorbeeld volgens de Franse Minister van Buitenlandse Zaken Vergennes (1782). Geciteerd naar G. Macours, op. cit., p. 180. Over Brussel als toevluchtsoord voor vreemde voortvluchtigen: *ibidem*, p. 158.

geheim overgedragen aan de gerechtsofficieren van het om uitlevering vragende land.¹⁸

Maar dergelijke praktijken kwamen vaak aan het licht en ontketenden dan steevast publieke verontwaardiging en verbolgen protesten vanwege de Staten. Hun onverzettelijkheid maakte het sluiten van internationale uitleveringsakkoorden onmogelijk en hypothekeerde de Zuid-Nederlandse diplomatieke relaties. Toch bleven alle pogingen het *privilegium de non extradendo* te herzien vruchteloos.¹⁹ Pas met de annexatie bij het revolutionaire Frankrijk kwam er een definitief einde aan de perikelen rond asiel en uitlevering in Brabant, toen het privilege, net als alle andere Zuid-Nederlandse privileges en constituties, met één pennentrek werd opgeheven.

Dit wat de Blijde Inkomst betreft. Een andere illustratie van de 'traditionele Belgische gastvrijheid' werd in de negentiende eeuw gevonden in de ontvangst die de slachtoffers en tegenstanders van de restauratie in de Zuidelijke Nederlanden te beurt viel.

In het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden streek tijdens de restauratie inderdaad een gevarieerd gezelschap van ballingen en vluchtelingen neer, vooral uit Frankrijk, maar vanaf 1820 ook uit de Zuid-Europese staten.²⁰ Ze werden aangetrokken door het voor

18. Voor enkele voorbeelden van Franse uitleveringsverzoeken en het gevolg dat eraan werd gegeven, zie G. Macours, op. cit., pp. 140-163. De 'abductie' van Nicole Le Guet, alias barones d'Oliva, en haar compaan Beaufrère in oktober 1785 was de laatste clandestiene uitlevering. Beiden werden 's nachts overgedragen aan een uit Parijs overgekomen politie-inspecteur. Ze waren verwickeld in de spraakmakende *affaire du collier de Marie-Antoinette*, die de 'betere' Franse kringen gedurende bijna een jaar in beroering bracht. Ibidem, pp. 166-167.

19. G. Macours, op. cit., pp. 163-164. Dat er een quasi-taboe op het artikel rustte, kwam andermaal tot uiting in de voorstellen die eerst de Fierlant en daarna de Crumpipen en de Robiano in deze periode formuleerden met het oog op de door keizer Jozef II geplande gerechtelijke hervormingen. Beide projecten behandelden artikel 17 schroomvol als één der belangrijkste, zoniet hét belangrijkste van de hele Blijde Inkomst en besteedden dan ook ruim aandacht aan de uitleveringskwestie. Een radicale afschaffing van het privilege werd niet overwogen; er werd hoogstens aan een mildering gedacht. J. W. Bosch, op. cit.; G. Macours, op. cit., pp. 165-170; pp. 275-285; A. Visschers, op. cit., pp. 382-391.

20. Over de vluchtelingen en het vreemdelingenbeleid in de Zuidelijke Nederlanden: M. Leenders, *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938*, Hilversum, Verloren, 1993. Specifiek over de Fransen: A. Vermeersch, *Ontstaan, personele en structurele ontwikkeling van de Brusselse opiniepers en haar verhouding tot de regering van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. 1814-1830*, Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1980-'81; idem, 'Taal situatie tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 1814-1830', in: *Taal en Sociale Integratie*, 1981, 4 (Acta van het colloquium *Onderzoek naar de Brusselse taaltoestanden*, VUB 28 en 29 maart 1981 deel 2), pp. 389-404; idem, 'Willem I en de pers in de Zuidelijke Nederlanden. 1814-1830', in: C. Tamse, E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815-1830)*, Brussel, VUB Press, 1982, pp. 310-321.

die tijd liberale politieke klimaat, door de herinnering aan de tolerantie die vluchtelingen en vervolgden in de tijd van de godsdienstoorlogen in de Verenigde Provinciën hadden gevonden, mogelijk ook door artikel 4 van de Nederlandse Grondwet dat aan vreemdelingen en ingezetenen op het Nederlandse grondgebied "gelijke aanspraak op bescherming van personen en goederen" beloofde en, *last but not least*, door de liberale asielpolitiek van Willem I. De Nederlandse koning wilde zich door zijn gastvrijheid op het binnen- en buitenlandse politieke toneel profileren als een onafhankelijk en verlicht constitutioneel vorst.²¹ De meeste vluchtelingen – zeker de Fransen – vestigden zich in het Zuiden, met name in Brussel.

Aanvankelijk liet Willem I de vluchtelingen bijzonder vrij.²² Tegen alle diplomatieke geplogenheden in, konden zij hun afkeer van de restauratie ongehinderd ventileren in de pers. Ze knoopten nauwe relaties aan, met elkaar en met de Zuid-Nederlanders, en ontpopten zich tot de geestelijke leervaders van de vooruitstrevende Brusselse *beau monde*, die hun politieke opvattingen gretig absorbeerde.²³ De toegeeflijkheid van Willem I nam echter gaandeweg af. In eerste instantie als gevolg van sterke buitenlandse druk om maatregelen te treffen tegen het 'broeinest van revolutio-

Van de Zuid-Europese vluchtelingen zijn de Italianen het best bestudeerd. Zie bijvoorbeeld : J. Bartier, 'Francs-maçons italiens et français à Bruxelles à l'époque du roi Guillaume d'après des documents inédits', in : *Risorgimento*, VI (1964), 1, pp. 24-48; M. Battistini, *Esuli italiani in Belgio 1815-1861*, Firenze, Brunetti, 1968; A. Van De Sande, H. De Valk, 'Italian refugees in the Netherlands during the restoration 1815-1830', in : *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome. Rome 3-5 mars 1988*, s.l., École française de Rome, 1991, pp. 191-204 (= *Collections de l'École française de Rome*, 146); R. Van Nuffel, 'Les exilés italiens en Belgique et l'enseignement', in : *Risorgimento*, VII (1964), 1, pp. 3-23. Zie ook de bibliografieën van R. Aubert en M. Fonzi Columbo in *Bibliografia dell'età del Risorgimento in onore di Alberto M. Ghisalberti*, Firenze, Olschki, 1971-'77 (= *Biblioteca di Biografia Italiana*, 63, 66, 78, 81), resp. t. III, pp. 439-451 en t. II, pp. 451-454. Specifiek over Buonarroti : A. Galante Garrone, *Philippe Buonarroti et les révolutionnaires du XIXe siècle (1828-1837)*, Paris, Éditions Champ Libre, 1975; J. Kuypers, *Les égalitaires en Belgique. Buonarroti et ses sociétés secrètes. D'après des documents inédits (1824-1836)*, Bruxelles, Librairie Encyclopédique, 1960. Over Portugese vluchtelingen in de streek rond Brugge : L. Vandersteene, 'Met gemengde gevoelens. De houding tegenover politieke vluchtelingen vóór, tijdens en vlak na de Belgische revolutie. Portugese vluchtelingen in Brugge 1829-1834', in : J. Art, L. François (reds.), *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, Academia Press, 1999, II, pp. 829-852.

21. De Nederlandse historici Chappin en De Valk gebruiken in deze context de uitdrukking "poseren als liberaal". S. Chappin, J. De Valk, 'Koning Willem I : een verlicht despoot?', in : *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, 1981, pp. 49-50, pp. 84-109.

22. M. Battistini, op. cit., pp. 185-186; N. Van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831*, Groningen, Wolters-Noordhoff/ Bouma's Boekhuis, 1985, pp. 128-131; A. Vermeersch, op. cit. (1980-'81), pp. 89-90.

23. Dit fenomeen is uitvoerig bestudeerd door A. Vermeersch in de werken vermeld onder voetnoot 20.

naire agitatie' in zijn koninkrijk, dat tenslotte was gecreëerd als bufferstaat tegen de revolutie. Later omdat hij zelf steeds meer het voorwerp van de kritieken van de *réfugiés* werd, terwijl hij het Zuiden, mede onder hun invloed, aan zijn greep voelde ontsnappen. Vooral de Fransen, die aan de wieg stonden van de Belgische liberale oppositiepers, werden gevisieerd. Willem I liet de pers aan banden leggen, zorgde voor een verscherpt politietoezicht, voor uitwijzingen en zelfs een paar (politieke) uitleveringen.²⁴

Het Zuiden reageerde zoals kon worden verwacht. Met zijn tolerant asiel- en vluchtelingenbeleid had Willem I zich willen profileren als constitutioneel en onafhankelijk vorst. Toen hij dit inruilde voor een repressiever optreden, werd dat aangewend om hem voor te stellen als een autocraat, die precies deed wat het 'despotische' buitenland van hem verwachtte. Bovendien was elk optreden tegen de *réfugiés* onvermijdelijk ook een optreden tegen de vrije, liberale Zuid-Nederlandse oppositiepers, waarvan zij de bezielers waren. Hierdoor evolueerde de solidariteit met de Franse vluchtelingen stapsgewijs in de richting van een heuse protestbeweging van de liberale publieke opinie, die finaal versmolt met de petitiebewegingen en de oppositie van 'de Belgen' tegen het Nederlandse regime. Het opkomen voor asiel en gastvrijheid werd een vertolking van de belangen van het Zuiden.²⁵

Een Belgisch Kamerlid verwoordde het rond het midden van de negentiende eeuw als volgt :

“On fit de cette question une question nationale et le pays entier finit par se passionner et se soulever contre les violences du pouvoir. Ce fut là le commencement de la lutte entre la nation et le gouvernement qu'on avait imposé et le dénouement de cette lutte [...] ce fut une révolution.”²⁶

24. M. Leenders, op. cit., pp. 29-33; N. Van Sas, op. cit., pp. 144-159; A. Vermeersch, op. cit. (1980-'81), pp. 121-126; pp. 147-149.

25. Dit wordt overduidelijk geïllustreerd door de protestcampagnes tegen de uitwijzingen van de Franse *réfugiés* Bellet en Jador in 1828 en Fontan in 1829, die uitvoeriger aan bod zullen komen in mijn doctoraal proefschrift. Hoewel ze een bijzonder interessant moment vormen in de oppositiebeweging tegen het regime van Willem I, werden deze campagnes tot dusver nog niet bestudeerd.

26. Castiau; Kamerzitting van 2 februari 1846, in : *Annales parlementaires. Chambre*, 1845-1846, p. 549.

3. DE MYTHE VAN HET GASTVRIJE BELGIË ALS HISTORISCHE WERKELIJKHEID

Het Brabantse asielprievilege en de Zuid-Nederlandse ontvangst van de vluchtelingen van de restauratie waren de voornaamste episodes uit de 'vaderlandse' geschiedenis die men in de negentiende eeuw voor ogen had als men dacht aan de 'traditionele Belgische gastvrijheid'. Maar waarom werd er destijds precies een mythe van gastvrijheid gekoesterd, en bijvoorbeeld niet van xenofobie? Die laatste optie is nochtans niet ondenkbaar, getuige het belang van het thema van 'eeuwenlange vreemde onderdrukking' in de negentiende-eeuwse belgicistische geschiedschrijving.²⁷ Maar die louter theoretische veronderstelling gaat geheel voorbij aan een aantal cruciale aspecten van de historische context waarin de mythe van het gastvrije België gesitueerd moet worden.

Er was eerst en vooral de 'tijdgeest' of 'mentaliteit', of om een paar recentere uitdrukkingen te gebruiken: de 'hegemonische ideologie', het overheersende 'discours', dat eerder een ideaal van gastvrijheid dan van xenofobie aanmoedigde.

De Franse en Amerikaanse revoluties lagen nog vers in het geheugen en de ermee verbonden 'verlichte' of revolutionaire idealen van kosmopolitisme en vrijheid van komen en gaan, die de belangen en aspiraties van de steeds mobieler burgerij en de 'ontwikkelde' middengroepen weerspiegelden, hadden nauwelijks iets van hun aantrekkingskracht verloren.²⁸ Ze werden versterkt door het negentiende-eeuwse liberalisme, dat de vrije concurrentie en het onbelemmerde verkeer van goederen én personen hoog in het vaandel droeg, tot meerdere eer en glorie van de 'Vooruitgang' op materieel, intellectueel en moreel vlak. In België, waar de opmars van de grote industrie al vroeg begon en de industriële productie in belangrijke mate was afgestemd op de export, moesten deze motto's wel goed aanslaan.

In februari 1846, in volle economische depressie, vroeg een progressief Kamerlid retorisch:

27. J. Stengers, 'Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, LIX (1982), pp. 382-401.

28. Hierover bijvoorbeeld A. Mathiez, *La révolution et les étrangers. Cosmopolitisme et défense sociale*, Paris, La Renaissance du Livre, 1918; E. Réale, 'Le droit d'asile et la révolution française', in: *Revue d'histoire politique et constitutionnelle*, III (1939), pp. 257-266; H. Reiter, *Politisches Asyl im 19. Jahrhundert. Die deutschen politischen Flüchtlinge des Vormärz und der Revolution von 1848/49 in Europa und den USA*, Berlin, Duncker & Humblot, 1992 (= *Historische Forschungen*, 47).

“L'intérêt d'un pays n'est-ce pas d'appeler, de retenir les étrangers sur son sol, de profiter des avantages de leur fortune ou des ressources de leur talent et de développer, dans son sein, un foyer d'émulation qui tourne au profit de tous?”²⁹

Zelfs in deze tijd van honger en werkloosheid leek hij – en met hem het gros van de Belgische parlementsleden – de inbreng en zelfs de concurrentie van vreemdelingen te appreciëren als een waardevolle verrijking voor het land, niet als een aantasting van het 'nationaal belang'. Een afgeschermd nationale arbeidsmarkt strookte niet met de belangen van de politieke elites en de bevolkingsgroepen die eventueel wél belang konden hebben bij een dergelijke organisatie van het economisch leven bleven voorlopig politiek monddood.

België was niet alleen economisch aangewezen op het buitenland, op vreemdelingen, maar ook politiek: het was een klein land en een nieuwkomer, die zijn bestaansrecht nog moest veroveren. De politieke elites waren doordrongen van die onzekere en afhankelijke positie, vandaar een voortdurende bekommernis het buitenland niet voor het hoofd te stoten. “C'est par la manière dont un peuple exerce l'hospitalité qu'on le juge à l'étranger”, waar-schuwde een Volksvertegenwoordiger in 1835.³⁰

Verder kan gewezen worden op de nog vrijwel ongecontesteerde christelijke moraal, die broederlijkheid tussen alle mensen predikt(e) en het bieden van een toevlucht aan 'ongelukkigen' op zoek naar bescherming voorstelt (voorstelde) als een 'heilige plicht'.

Voor de radicalen en de socialisten ten slotte was gastvrijheid een logisch voortvloeisel van de internationale solidariteit tussen alle onderdrukten.³¹

Al deze factoren droegen ertoe bij dat xenofobie in het discours van de meeste parlementsleden en van heel wat 'ontwikkelde' Belgen werd geassocieerd met primitiviteit, barbarij en heiden-dom, en gastvrijheid met 'Vooruitgang' en christelijke beschaving.

29. Castiau; Kamerzitting van 2 februari 1846, in: *Annales parlementaires. Chambre*, 1845-1846, p. 548.

30. Jullien; Kamerzitting van 27 augustus 1835, in: *Moniteur belge*, 29.8.1835.

31. E. Hobsbawm, *De tijd van de revolutie 1789-1848*, Amsterdam, Meulenhoff, 1980, p. 122. Zie ook H. Hahn, 'Möglichkeiten und Formen politischen Handelns in der Emigration. Ein historisch-systematischer Deutungsversuch am Beispiel des Exils in Europa nach 1830', in: *Archiv für Sozialgeschichte*, XXIII (1983), pp. 123-161; B. Mesmer, 'Die politischen Flüchtlinge im 19. Jahrhundert', in: A. Mercier, *Der Flüchtling in der Weltgeschichte. Ein ungelöstes Problem der Menschheit*, Bern und Frankfurt am Main, Herbert Lang, 1974, pp. 209-239.

Die voorstelling werd soms zeer ver doorgetrokken, met als resultaat een utopisch toekomstbeeld van een eengemaakte, vrije wereld zonder grenzen, waarin eenieder kon gaan en staan waar hij wilde zonder dat hem een strobreed in de weg werd gelegd, waarin gelijke mensen en hun 'naties' als één grote familie broederlijk en harmonisch zouden samenleven, verenigd door één wet, één economie, één moraal.³²

Dit alles wil niet zeggen dat de Belgische elites patriottisme niet bejubelden als een van de hoogste deugden, integendeel. Maar niet om het even welk patriottisme :

“Le patriotisme ne consiste pas [...] à repousser et à haïr l'étranger. C'était là [...] le caractère du patriotisme antique; pour lui, l'étranger était un barbare et un ennemi; mais la civilisation moderne a introduit d'autres idées et créé d'autres sentiments...”,

luidde het in 1846.³³ In 1865 vertolkte een ander Kamerlid diezelfde boodschap als volgt :

“La Belgique [...] est une véritable terre d'alluvion et toutes les races se sont mêlées sur son territoire. Tous les peuples qui nous entourent sont plus ou moins de notre famille : nous avons [tous] plus ou moins de sang étranger dans nos veines. Cet esprit de nationalité exclusive [...] ne peut exister chez nous.”³⁴

Denkbeelden over een Belgische 'etnisch-culturele' eigenheid speelden geen prominente rol in het patriottisme van de Belgische elites; hun 'nationaal bewustzijn' liet zich makkelijk verzoenen met erkentelijkheid en soms zelfs een zeker minderwaardigheidsgevoel tegenover vreemdelingen, die niet zelden op een voetstuk werden geplaatst.

4. DE MYTHE VAN HET GASTVRIJE BELGIË EN DE LOTGEVALLEN VAN DE BELGISCHE NATIE-STAAT

Tot zover de algemene historische context, de voedingsbodem van de mythe van het gastvrije België. Als nu ook de mythe zelf wat grondiger onder de loep wordt genomen, dan valt vooral haar

32. Wensdromen hierover waren vooral in de jaren 1860 haast gemeengoed in kringen van vooruitstrevende Belgische liberalen. Zie bijvoorbeeld J. Bara in : *La Belgique Judiciaire*, XIX (1861), col. 1474.

33. Castiau, Kamerzitting van 2 februari 1846, in : *Annales parlementaires. Chambre*, 1845-1846, p. 548.

34. Couvreur; Kamerzitting van 27 juni 1865, in : *Annales parlementaires. Chambre*, 1864-1865, p. 1280.

boodschap van nationalistische legitimatie op. Een boodschap die haar destijds bij het Belgische establishment wel populair móest maken – voor zover hier tenminste al van een 'establishment' kan worden gesproken : België was een jonge staat, waarvan het lot gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw onzeker bleef. In die context van onzekerheid kwam een zoektocht naar de 'eigen', 'nationale' wortels op gang, die het bestaan van de prille onafhankelijke en liberale staat moesten billijken, naar binnen en naar buiten toe. Behalve naar nationale helden werd in het verleden gezocht naar blijken van het zozegde typische en onbuigzame streven naar onafhankelijkheid en vrijheid van de 'Belgen'. Precies die 'bewonderenswaardige' eigenschappen kwamen ruimschoots aan bod in de twee bekendste manifestaties van de 'traditionele Belgische gastvrijheid' : het Brabantse *privilegium de non extradendo* en de solidariteit van de Zuid-Nederlanders met de vluchtelingen van de restauratie.

De parlamentsdiscussies laten er geen twijfel over bestaan dat de incidenten waartoe het Brabantse privilege aanleiding had gegeven de negentiende-eeuwse elites nog levendig voor de geest stonden, meer nog dat de herinnering eraan hen bijzonder dierbaar was – zelfs als hun ideeën over misdaadbestrijding, asielverlening en uitlevering al lang niet meer te verzoenen waren met de oude Brabantse gebruiken.³⁵ Het Brabantse asielprievilege, de hele Blijde Inkomst en de oude 'Belgische' constituties waren “dignes d'un peuple libre et fort, et relativement au temps, [...] admirables”³⁶; ze leidden tot de trotse conclusie “[que] nos libertés publiques actuelles ne sont pas d'importation étrangère”.³⁷

Ook de herinneringen aan de ontvangst van de vluchtelingen van de restauratie waren, zoals het vroeger ingelaste citaat trefvend weergeeft, een bron van nationale trots. De Zuid-Nederlandse reacties op het optreden van Willem I tegen de *réfugiés* kanaliseerden een dieper liggende onvrede en waren zonder meer uitingen van een 'Belgisch' nationaal bewustzijn. Nog lang na 1830 werden ze ook als dusdanig herdacht : als uitingen van het

35. Over de uitlevering in België in de negentiende eeuw handelt L. Vandersteene, 'Het uitleveringsrecht en de bescherming van politieke vluchtelingen in het negentiende-eeuwse Europa, met bijzondere aandacht voor Nederland en België', in : *Pro Memorie*, II (2000), 2, pp. 256-272.

36. C. Faider, *Études sur les constitutions nationales (Pays-Bas autrichiens et Pays de Liège)*, Bruxelles, Grégoire, Wouters & Cie., 1842, p. 9.

37. E. Pouillet, 'Mémoire sur l'ancienne constitution brabançonne', in : *Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts de Belgique*, XXXI, 1862-'63, p. 384.

onuitroeibare streven naar vrijheid en onafhankelijkheid dat ook de Brabantse Blijde Inkomst had voortgebracht en gretig naar voren werd geschoven als de kwintessens van de 'Belgische volksaard'.

Dierbaar door deze boodschap van nationalistische legitimatie, bleef de mythe van het gastvrije België de hele negentiende eeuw zo goed als onaangetast overeind. Als hulde aan de Belgische onafhankelijkheid vormde ze een onmisbaar en onvermijdelijk onderdeel van het negentiende-eeuwse Belgische politieke discours over asielverlening, vluchtelingen en andere vreemdelingen. Dat de 'beroemde Belgische traditie van gastvrijheid en asielverlening' in eer moest worden gehouden, stond als een paal boven water. De mythe van het gastvrije België heeft dan ook noodgedwongen een zekere invloed uitgeoefend op de Belgische asiel- en vreemdelingenpolitiek van de negentiende eeuw, misschien niet zozeer op de algemene doelstellingen en het concrete optreden van de Belgische politieke leiders als wél op de manieren waarop zij dat optreden op het politieke toneel vormgaven en verantwoordden, voor zichzelf, voor hun 'mede-' of 'tegenspelers' en voor hun 'publiek' in binnen- en buitenland. Zo creëerden of verbeeldden zij zich niet alleen een gastvrij verleden, maar ook een gastvrij 'heden', een gastvrije negentiende eeuw. De mythe van het gastvrije België werd aangevuld met een *up-to-date* vervolgstuk, waarin de nadruk lag op de 'aanzienlijke' aantallen vluchtelingen – waaronder 'tal van vooraanstaande figuren' – die hun toevlucht zochten in het onafhankelijke België, op de 'gastvrije' asiel- en vreemdelingenpolitiek van de opeenvolgende regeringen en op de 'verregaande vrijheid' die vreemdelingen genoten dankzij de liberale grondwet van 1831.³⁸

Het in stand houden en actualiseren van de mythe van het gastvrije België was echter niet alleen het werk van vertegenwoordigers van de gevestigde orde. Ook de parlementaire en extraparlamentaire oppositie droegen hun steentje bij door zich in hun aanvallen op de regering, in hun pleidooien en acties te laten bijstaan door de bindende en mobiliserende kracht van de mythe – soms was de strijd voor een gastvrijer asiel- en vreemdelingenbe-

38. Zie bijvoorbeeld Minister van Buitenlandse Zaken De Brouckère en Minister van Justitie Faider tijdens de Kamerzitting van 9 november 1854, in : *Annales parlementaires. Chambre*, 1854-1855, p. 9 e.v. De aantrekkingskracht van de liberale Belgische grondwet speelt een cruciale rol in twintigste-eeuwse versies van de mythe van het gastvrije België. Zie hierover de bijdrage van I. Goddeeris in dit nummer.

leid daarbij niet meer dan een dankbare aanleiding. En natuurlijk zetten opposanten, wanneer zij zich op de mythe beriepen, in plaats van de gastvrijheid van de regering, eerder de gastvrijheid van 'de Belgen' in de verf: de 'goede relaties' die vluchtelingen en andere vreemdelingen onderhielden met belangrijke figuren (waaronder zichzelf), en hun 'grote populariteit' bij de bredere publieke opinie.³⁹

De mythe van het gastvrije België handhaafde zich tot een stuk in de twintigste eeuw en overleefde kennelijk zonder veel moeite de opkomst van een meer 'rechts' en xenofob Belgisch nationalisme in de late negentiende en de vroege twintigste eeuw.⁴⁰ In publicaties met veelbetekenende titels als *La bienvenue aux pros crits* uit 1902⁴¹, *Belgique. Terre d'exil* uit 1932⁴², *Une capitale accueillante* uit 1962⁴³ of *Belgique, Terre d'accueil* uit 1974⁴⁴ werd de 'beroemde Belgische asieltraditie' bezongen zonder enige zin voor kritiek. Steeds weer werden dezelfde anekdotes herhaald, meestal over de negentiende eeuw, over hoe het liberale België zich had ontfermd over de bekendste emigranten, tevens de 'grootste geesten' uit de Europese geschiedenis: Leleuwel, Marx, Hugo, enzovoort. Minder gastvrije aspecten van hun verblijf en ontvangst werden ofwel verzwegen, ofwel vergoelijkt als de spreekwoordelijke uitzondering die de regel bevestigt. Zelfs prominente en goed geïnformeerde academici zoals John Gilissen of Jean Stengers, die dissonante feiten als die vermeld bij het begin van deze bijdrage geenszins verhulden, waagden het als puntje bij paaltje kwam niet om de mythe van het gastvrije België onderuit te halen.⁴⁵

39. Zie bijvoorbeeld de Perceval tijdens de Kamerzitting van 21.11.1854: "Chaque fois que des ministres ont froissé ce sentiment [d'hospitalité], il y a eu dans le pays une réprobation vive, générale, universelle...". *Annales parlementaires. Chambre*, 1854-55, p. 71.

40. Over dit fenomeen lijken nog geen grondige studies te bestaan. Zie eventueel T. De Meester, *De uiterwaarden van de natie. Nationaliteitswetgeving en naturalisatie in België (1894-1965)*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1997.

41. A. Vermeersch, *La bienvenue au pros crits*, Bruxelles, Société Belge de Librairie, 1902.

42. L. Piérard, M. Pierson, *Belgique. Terre d'exil*, Bruxelles, s.n., 1932.

43. R. Piérard-Gilbert, 'Une capitale accueillante', in: *Journal des Voyages*, 242 (novembre-décembre 1962), pp. 3-8.

44. B. Garfinkels, *Belgique, Terre d'accueil. Problème du réfugié 1933-1940*, Bruxelles, Labor, 1974.

45. Gilissen schreef in 1958 in de tot op heden belangrijkste en meest degelijke studie over de geschiedenis van het Belgische vreemdelingenstatuut: "La Belgique a rapidement acquis la réputation, justifiée d'ailleurs, d'être un pays très hospitalier; elle a été et reste une terre d'asile pour les réfugiés de tous les pays." J. Gilissen, 'Le statut des étrangers en Belgique du XIIIe au XXe siècle', in: *Recueils de la Société Jean Bodin*, X (1958), p. 310. Nog in de late jaren

Ze werd pas laat en zeer geleidelijk aan tot meer realistische proporties teruggebracht, in de wetenschappelijke geschiedschrijving voornamelijk door het toenemende aantal kritische studies over de geschiedenis van de arbeidersbeweging sinds de late jaren '60 en door de *boom* van de vreemdelingengeschiedenis van de laatste decennia.⁴⁶

Maar de devaluatie van de mythe van het gastvrije België kan niet alleen toegeschreven worden aan het werk van beroepshistorici. Door de voortschrijdende processen van natievorming in Vlaanderen en Wallonië spreekt haar boodschap van Belgisch nationalisme ongetwijfeld alsmar minder aan, terwijl xenofobie en het uitsluiten van vreemdelingen vandaag blijkbaar niet langer overwegend geassocieerd worden met primitiviteit en barbaardom, maar in toenemende mate worden ervaren als noodzakelijke, of ten minste 'natuurlijke', defensieve reflexen tegen 'de barbaren' en ter vrijwaring van (de eigen) beschaving en vooruitgang.⁴⁷ In het denken over asielverlening, vluchtelingen en andere vreemdelingen is de utopie van een wereld zonder grenzen verdrongen door een pragmatisch, soms zelfs vrij cynisch realisme, dat zich steeds minder goed laat temperen door de morele code van de

1970 oordeelde ook J. Stengers: "On ne saurait parler de la Belgique du XIXe siècle sans évoquer sa réputation, pour les étrangers de "terre d'accueil": les réfugiés politiques, les exilés y ont bénéficié d'un régime qui, pour l'Europe du temps était particulièrement libéral." Hij vervolgde weliswaar dat de aantallen vluchtelingen die in het negentiende-eeuwse België asiel vonden, naar hedendaagse maatstaven miniem waren, en dat hun rechtspositie uiterst onzeker was, maar nuanceerde dit laatste meteen met de bewering dat de Belgische gastvrijheid niet zozeer een kwestie van juridische bescherming was, maar als het ware was ingebakken in de 'cultuur': "les sauvegardes ont toujours été dans les coutumes, dans les mœurs, dans l'esprit ..." J. Stengers, *Émigration et immigration en Belgique au XIXe et au XXe siècles*, Bruxelles, Éditions de l'Académie royale des Sciences d'Outre-Mer, 1978, pp. 73-75.

46. Auteurs als J. Bartier, D. Devreese, D. Deweerdt, L. Keunings, F. Sartorius, J. Stengers, H. Wouters etcetera behandelden de asiel- en vluchtelingenpolitiek van de Belgische overheid in hun teksten slechts zijdelings en hoewel hun bevindingen de mythe van het gastvrije België stapsgewijs uitholden, weerlegden zij haar niet expliciet of slechts uiterst voorzichtig. Dat geldt niet voor jonge historici als Idesbald Goddeeris en Tom De Meester: I. Goddeeris, *De Poolse 'Wielka Emigracja' in België (1831-1846/8)*, Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1997; idem, "Belgique - Terre d'accueil". Perceptie en attractiviteit van België als gastland bij Poolse politieke migranten (1831-1846)', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIX (1999), 3-4, pp. 261-314; idem, 'The First Years of Belgian Alien Policy: Decentralisation Measures and Government Relief for Polish Refugees in the 1830s', in: *The Polish Review*, XLV (2000), 1, pp. 65-96; T. De Meester, op. cit. Als eerste leeswijzer voor minder recente studies kunnen de bibliografische noten gebruikt worden bij de bijdragen over de nieuwste tijden in: A. Morelli (ed.), *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, Bruxelles, Éditions vie ouvrière, 1992.

47. Een interessante studie in verband met deze evolutie is E. Deslé, 'De betekenis van (internationale) arbeidsmigraties en van het racisme voor de ontwikkeling van de (nationale) welvaartsstaat', in: E. Deslé, A. Martens (eds.), *Gezichten van hedendaags racisme*, Brussel, VUB Press, 1992, pp. 219-262.

'mensenrechten'. In die context kon Anne Morelli de 'beroemde Belgische asieltraditie' in 1988 op een internationaal congres vrijelijk bestempelen als "*toute relative, sinon mythologique*" zonder dat iemand zich daar druk over maakte.⁴⁸ De mythe van het gastvrije België leek ten dode opgeschreven.

5. NAAR EEN NIEUWE MYTHE?

Of toch niet? Sinds een tiental jaar lijken de Belgische politieke en intellectuele elites, of bepaalde kringen daarbinnen, de mythe te herontdekken. In het najaar van 1992 bijvoorbeeld, organiseerde de Koninklijke Bibliotheek in Brussel onder de trotse titel '*België onthaalland – Belgique, terre d'accueil*' een tentoonstelling met beroemde geschriften die vluchtelingen en andere vreemdelingen tijdens vorige eeuwen in België en vooral in 'het gastvrije Brussel' konden publiceren.⁴⁹ Een jaar later verscheen in de reeks *Actueel* het boekje *Vreemdelingen, haat of liefde* van BRTN-journalist Bert De Craene. Daarin schreef de auteur in dezelfde geest :

"België had van bij zijn ontstaan tot voor kort een heel liberaal vluchtelingenbeleid. Wie het elders om politieke redenen te heet onder de voeten werd, kreeg een gastvrije opvang in ons land."⁵⁰

Opnieuw werd met geen woord gerept over uitwijzingen of andere vrijheidsbelemmerende maatregelen. De tentoonstelling *Brussel : kruispunt van culturen 1800-2000* zette blijkbaar een stap verder op de ingeslagen weg, aanknopend bij een recente evolutie in de internationale historiografie van vreemdelingen en migraties, waarin het verleden, althans tot de late negentiende eeuw, wordt voorgesteld als relatief 'vreemdeling-vriendelijk'.⁵¹

48. A. Morelli, 'Belgique, terre d'accueil? Rejet et accueil des exilés politiques en Belgique de 1830 à nos jours', in : *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles* (voetnoot 20), pp. 115-128.

49. A. Grisay, *Belgique, terre d'accueil. Écrivains et artistes étrangers édités en Belgique. Catalogue de l'exposition à la Bibliothèque Royale Albert Ier. 9 au 31 octobre 1992*, Bruxelles, Société Royale des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique, 1992.

50. B. Decraene, *Vreemdelingen : haat of liefde? Over vluchtelingen, asielzoekers en andere migranten*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1993.

51. Voortrekker van deze 'nieuwe' vreemdelingengeschiedenis is de Franse historicus Gérard Noiriel. Zie G. Noiriel, *Le creuset français. Histoire de l'immigration. XIXe-XXe siècles*, Paris, Seuil, 1988; idem, *La tyrannie du national. Le droit d'asile en Europe 1793-1993*, Paris, Calmann-Lévy, 1991; idem, 'La crise du droit d'asile à la lumière de l'histoire', in : M.-C. Caloz-Tschopp, A. Clevenot, M.-P. Tschopp (eds.), *Asile, violence et exclusion en Europe : histoire, analyse, prospective*, Genève, Violence et droit d'asile en Europe. Groupe de

Is het Belgisch nationalisme dan misschien toch aan een heropleving toe? De hedendaagse versie van de mythe van het gastvrije België heeft ontgezeglijk, net als haar negentiende-eeuwse voorganger, een nationalistische ondertoon. Maar haar functionele rol of rollen in het publieke leven zijn natuurlijk, met de tijden, veranderd.

Een veelzeggend symptoom van die veranderende rollen is dat de nadruk verschoven lijkt van het gastvrije België naar het gastvrije Brussel. Blijft er morgen na de opeenvolgende staats hervormingen, van België inderdaad niet veel meer over dan alleen de hoofdstad? Waarschijnlijk ligt de oorzaak niet zozeer bij de Belgische desintegratie als wel bij de Europese integratie. Die heeft van Brussel immers de zetel van verschillende (maar niet alle) Europese instellingen gemaakt. In concurrentie met Strasbourg maakt Brussel aanspraken op de titel van Europese hoofdstad en de nieuwe mythe van het gastvrije België ondersteunt die aanspraken, door Brussel alvast voor te stellen als een culturele hoofdstad van Europa, een centrum van internationale intellectuele, artistieke en politieke uitwisseling en bevruchting, een kruispunt van (in de eerste plaats Europese) culturen. Dat het prestige van de titel 'Europese hoofdstad' uiteraard ook op België afstraalt, en de Belgen en de wereld eraan herinnert dat België nog steeds bestaat, is daarbij mooi meegenomen.

Daarnaast lijkt de mythe van het gastvrije België – haar hedendaagse variant – vandaag net als in de negentiende eeuw een zekere emancipatorische rol te spelen. Niet toevallig werd ze 'herontdekt' in de vroege jaren '90 van de voorbije eeuw, in een tijd waarin de vreemdelingen- en vluchtelingenproblematiek in het brandpunt van de publieke belangstelling en bovenaan de politieke agenda kwam te staan. De tentoonstelling 'België onthaalland'

Genève, 1994, pp. 239-242. Zie ook W. R. Brubaker, 'Immigration, Citizenship and the Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis', in: *International Sociology*, V (1990), 4, pp. 379-407; idem, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge and London, Harvard University Press, 1992; M. Marrus, *The Unwanted. European Refugees in the Twentieth Century*, New York and Oxford, Oxford University Press, 1985; M. Leenders, op. cit. Een Belgisch vertegenwoordiger is Frank Caestecker. Zie F. Caestecker, *Vluchtelingenbeleid in de naoorlogse periode*, Brussel, VUB Press (Balans), 1992; idem, *Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren in België*, Brussel, VUB Press, 1993; idem, 'In het kielzog van de Natie-Staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVII (1997), 3-4, pp. 323-349; idem, 'Migratiecontrole in Europa gedurende de negentiende eeuw. Een schets', in: J. Art, L. François (reds.), op. cit., I, pp. 241-256. Van Caesteckers hand verscheen vorig jaar een nieuwe publicatie over de geschiedenis van het Belgische vreemdelingenbeleid, die in het kader van deze bijdrage helaas niet verwerkt kon worden.

in de Koninklijke Bibliotheek werd georganiseerd kort na de verkiezingsoverwinning van het Vlaams Blok op 'zwarte zondag' en kan wellicht, net als het boekje in de *Actueel*-reeks, beschouwd worden als een bijdrage van 'weldenkend' België tot het zogenaamde 'migrantendebat' en 'vluchtelingenprobleem', een antwoord op het alarmerende succes van xenofobe politieke programma's.

Heeft de mythe van het gastvrije België dan toch nog een toekomst? Een heus eerherstel zit er allicht niet in, maar wie weet? Wordt waarschijnlijk vervolgd...